

Prof. dr hab. Józef Bremer SJ

Wydział Filozoficzny
Akademia Ignatianum w Krakowie
ul. Kopernika 26
31-501 Kraków
jozef.bremer@ignatianum.edu.pl

Kraków, 31.10.2017

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Humanistyczny
Instytut Filozofii
ul. Krakowska 71-79
71-017 Szczecin

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Pawła Korduli pt.
„Współczesne próby naturalistycznego ujęcia doświadczeń mistycznych.
Analiza krytyczna”, napisanej w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Szczecińskiego
pod kierunkiem dra hab. Macieja Witka, prof. US (Szczecin 2017).
Rozprawa liczy 268 stron, zawiera łącznie 439 przypisów.**

Termin „mistyka” (μυστικός, mystikós, „tajemniczy”) używany jest najczęściej w wypowiedziach o intensywnym doświadczaniu boskiej (religie teistyczne) lub absolutnej rzeczywistości (religie nieiteistyczne). Doświadczenia mistyczne są opisywane kontekstowo, za pomocą specyficznych pojęć, obrazów i sformułowań („światło”, „ogień”, „miłość”, „zjednoczenie”, „boskie Ty”, „Wielkie Nic”, „Nirwana” itp.). Gershom Scholem – pisząc o misticie św. Tomasza z Akwinu – scharakteryzował ją jako doświadczalne poznanie Boga, uzyskanie wiedzy o Bogu, dokonujące się dzięki żywemu, konkretnemu przeżyciu, jako „[...] doświadczenie własnej jaźni wchodzącej w bezpośredni kontakt z Bogiem lub rzeczywistością metafizyczną”. To ubogacone światłem z wysoka poznanie może mieć charakter teoretyczny i afektywny. Scholem cytuje w tym kontekście Psalm 34,9: „Skosztujcie i zobaczcie, jak dobry jest Pan”. Owo kosztowanie i widzenie postrzega jako fundamentalne doświadczenie własnego Ja wchodzącego w kontakt z Bogiem lub z metafizyczną rzeczywistością (Gershom Scholem, *Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1980, s. 4–5). Postrzegane w takiej optyce badania nad przeżyciami mistycznymi mogą nam dużo powiedzieć o człowieku i świecie. Wokół tej tematyki obraca się omawiana rozprawa doktorska.

1. Treść rozprawy

Na s. 6. mgr Kordula zaznacza, że „[...] celem niniejszej rozprawy będzie przegląd i krytyczna ocena [...] zaproponowanych prób naturalizacji doświadczeń mistycznych – czyli teoretycznie i empirycznie ugruntowanych modeli służących do wyjaśnienia mechanizmów i funkcji doświadczeń mistycznych”. Kilka stron dalej dodaje „[...] ale *de facto* będzie nam chodziło o opis i wyjaśnienie fenomenu doświadczeń mistycznych, w tym zdolności do przeżywania przez człowieka stanów mistycznych” (s. 66). Pozostawia przy tym na boku kwestie prawdziwości tych doświadczeń czy ich obiektywnej trafności.

W rozdz. I („Fenomen doświadczeń mistycznych”, s. 13–51) Autor rozprawy podaje wstępne ujęcie znaczenia terminu „doświadczenie mistyczne” jako „świadomej relacji jednostki ludzkiej z przedmiotem intencjonalnym odczuwanym przez tę jednostkę jako pochodzący ze świata nadprzyrodzonego, oraz że ta relacja przeniknięta jest intensywnym przeżyciem miłości i poczuciem doskonałego zjednoczenia” (s. 23). Ujęcie to poddaje następnie weryfikacji, przytaczając wybrane opisy doświadczeń mistycznych (św. Jana od Krzyża, św. Teresy z Ávili, Mistra Eckharta). Tym samym wskazuje na konieczność uzupełnienia wstępnego ujęcia „doświadczenia mistycznego” o dwa aspekty: (i) doświadczeniom mistycznym towarzyszy doznanie rezygnacji z woli. (ii) przedmiot intencjonalny udziela się aktywnie mistykowi (s. 49). Przedmiot intencjonalny jest „[...] odczuwany jako pochodzący ze świata nadprzyrodzonego, a wspomniana relacja przeniknięta jest poczuciem doskonałego zjednoczenia (*unio mystica*)” (s. 122, 139).

W rozdziale II („Problem naturalizacji”, s. 52–120) Autor objaśnia na czym polega naturalizacja grupy zjawisk powszechnie występujących w świecie. Wprowadza dwa podziały: (a) Najpierw za Tadeuszem Skalskim odróżnia naturalizację I (dotyczącą świata zewnętrznego i jego zjawisk) od naturalizacji II (dotyczącej ludzkiego umysłu), a następnie – rozbudowując kategorie pochodzące od Ruth G. Millikan („funkcja właściwa”, „warunki normalne”) – twierdzi, że w wypadku zjawisk powszechnie występujących w świecie możemy mówić o: (b) naturalizacji mocnej zjawisk powszechnie występujących w świecie (wskazanie mechanizmów naturalnych, neuronalnych, społecznych, odpowiedzialnych za owe zjawiska oraz określenie funkcji właściwej jaką te zjawiska pełnią w poznawczym lub praktycznym działaniu organizmu w warunkach normalnych) i naturalizacji słabej (ukazuje mechanizm odpowiedzialny za generowanie tych zjawisk, ale nie wskazuje ich funkcji właściwej, mechanizm tworzy tzw. „produkt uboczny” – s. 78). Następnie podaje przykłady znaturalizowania wybranych zjawisk: naturalizacja mocna (Thomasa Hobbesa naturalizacja władzy, Vilayanura S. Ramachandrana i Williama Hirsteina naturalizacja *qualiów*, Ludwiga Feuerbacha naturalizacja religii), naturalizacja słaba (Richarda

Dawkinsa naturalizacja religii: „[...] religia stanowi produkt uboczny funkcjonowania różnych mechanizmów poznawczych, w warunkach, które nie są dla nich normalne” – s. 116).

W rozdziale III („Ujęcia doświadczeń mistycznych w ramach psychologii ewolucyjnej”, s. 121–147) Doktorant wykorzystuje zebrane w rozdz. II rozróżnienia do opisu i wyjaśnienia doświadczeń mistycznych, które – jego zdaniem – są „zjawiskiem powszechnym w życiu duchowym człowieka” (s. 53). Skupia się przy tym na rekonstrukcji i krytycznej ocenie teorii naukowych „neuroteologa” Matthew Alpera (ewolucyjne źródła doświadczeń mistycznych widoczne w powstaniu określonego obwodu w mózgu odpowiedzialnego za przeżywanie doznań mistycznych) i genetyka Deana Hamera (gen VMAT2 jako „gen Boga” będący przyczyną i źródłem naszego ludzkiego życia duchowego). Dwa rodzaje polimorficznego genu VMAT2 mają także wyjaśnić różnicę w „uduchowieniu” pomiędzy ludźmi (por. odwołująca się do autotranscendencji „skala duchowości” Roberta Cloningera). Za pomocą pojęcie autotranscendencji mgr Kordula obszerniej opisuje: i) doświadczenia mistyczne św. Teresy z Ávili, św. Jana od Krzyża, Mistra Eckharta, ii) empiryczne analizy Hamera nad neuroprzekaznikami (dopamina i serotonina) i ich wpływem na emocje. Autor podsumowuje, że z jednej strony koncepcje Alpera i Hamera należałoby zaliczyć do naturalizacji mocnej, jednak z drugiej strony wyraźnie dostrzega, iż prezentowane w nich funkcje właściwej zdolności do przeżywania stanów mistycznych „[...] oparte są na czystej spekulacji i jak dotąd nie znalazły potwierdzenia w badaniach naukowych” (s. 147, por. jednak s. 218). Dlatego zalicza je do naturalizacji słabej.

W rozdziale IV („Stanowisko lokalizacjonistyczne i ekwipotencjalistyczne w kwestii pojmowania mechanizmów odpowiedzialnych za generowanie doświadczeń mistycznych”, s. 148–212) Autor analizuje: (a) paradygmat lokalizacjonistyczny w badaniach nad doświadczeniami mistycznymi (Vilayanur S. Ramachandran), skupiający się na poszukiwaniu konkretnej struktury mózgowej (modułu, „Bożego obwodu”) czy na indukcji doświadczenia mistycznego (tzw. „Boży kask” Michaela Persingera), struktur odpowiedzialnych za tego typu doznania, (b) paradygmat ekwipotencjalistyczny (Eugene D’Aquili, Andrew Newberg), według którego za generowanie doświadczeń mistycznych (np. *Absolute Unitary Being*) odpowiada – w różnym stopniu – wiele pól mózgowych. Autor słusznie podkreśla, że paradygmat (b) nie wiąże doświadczeń mistycznych z zaburzeniami psychiczno-patologicznymi, natomiast w paradygmacie (a) doświadczenia te („święte choroby”) są łączone z dysfunkcjami mózgu objawiającymi się np. napadami epileptycznymi. Paradygmat (b) *Absolute Unitary Being*: (i) nie odpowiada jednak definicji doświadczenia mistycznego z rozdz. I. (s. 202–203), (ii) wskazuje wprawdzie konkretny mechanizm neuronalny odpowiedzialny za generowanie doświadczeń mistycznych, nie wskazuje natomiast adaptacyjnej funkcji tych doświadczeń, więc otrzymuje on status naturalizacji słabej.

Każdy z rozdziałów kończy się syntetycznym, obszernym podsumowaniem. W Zakończeniu

(s. 213–223) autor raz jeszcze przedstawia swoje analizy, twierdząc, że „[...] założony cel rozprawy został osiągnięty. Przeanalizowaliśmy bowiem próby naturalizacji doświadczeń mistycznych, których twórcami byli wyeksponowani badacze oraz poddaliśmy je krytycznej ocenie. Każda z koncepcji została ponadto oceniona pod kątem postawionej tezy, w myśl której w wypadku naturalizacji doświadczeń mistycznych możemy mówić o naturalizacji mocnej i naturalizacji słabej” (s. 214).

Rozprawa zawiera ponadto: Bibliografię (głównie w języku angielskim), s. 224–241; Indeks nazwisk, s. 242–249; Streszczenie, s. 250–259; Summary, s. 260–268.

2. Uwagi do treści rozprawy

1. Rozprawa nosi charakter interdyscyplinarny. Mgr Kordula krok po kroku wypracowuje w niej opis doświadczenia mistycznego, który następnie poddaje operacjonalizacji naturalistycznej. Analizuje przy tym opracowania pochodzące z literatury typowo mistycznej oraz filozoficznej, jak i opracowania z zakresu nauk szczegółowych, głównie z obszaru neuronauk. Z wynikami badań w tych ostatnich jest dobrze zaznajomiony i potrafi je nie tylko syntetyczno-krytycznie przedstawić, lecz także włączyć w prowadzoną argumentację. Posługuje się przy tym wypracowanym przez siebie rozróżnieniem: „naturalizacja mocna”, „naturalizacja słaba”.

2. W prowadzonych przez mgra Kordulę analizach doświadczeń mistycznych św. Teresy z Ávili warto byłoby wskazać na dwa faktory, które dostarczyły jej właściwego języka do opisywania własnych stanów wewnętrznych i przeżyć z Bogiem: na jej lekturę *Wyznań* św. Augustyna (por. też „Księga życia”, 9,7), która to lektura wywarła na nią wielki wpływ, a także na jej rozmowy z kierownikami duchowymi, dzięki którym udało się jej dokonywać rozeznania duchowych i unikać wielu iluzji często spotykanych w intensywnym życiu religijnym („Księga życia”, 13,18). Mówiąc o przeżyciach mistycznych, dobrze jest, przynajmniej ogólnie, brać pod uwagę biografię i autobiografię (jeśli jest dostępna) mistyka czy mistyczki.

3. Doktorant wielokrotnie (zwłaszcza w rozdz. I) podkreśla „niewyraźalność” przeżyć mistycznych (s. 29, 34, 41, 48, 49, 137). (a) Warto byłoby jednak, w kontekście naturalizacji, poddać krótkiej analizie, na czym owa „niewyraźalność” polega. Przykładowo, oprócz wyrażalnego w języku świata faktów, mamy jakiś absolutny, niezmienny świat, „świat nadprzyrodzony” dostępny poprzez *unio mystica*, o którym możemy albo milczeć, albo mówić językiem symbolicznym, „mglistym” (s. 34). (b) Mgr Kordula cytuje wprawdzie „pierwszoosobowe” aspekty doświadczenia mistycznego (np. s. 26), należałoby jednak dodać, że opisy te często zawierają w sobie nie tylko warstwę deskryptywną, lecz także ekspresywną, przeżyciową, subiektywną (warstwę używającą „alegorycznego” języka, s. 29). Wokół tej warstwy i wokół prób jej

językowego „wyrażenia” toczy się zasadnicza dyskusja w kognitywistycznie rozumianej próbie znaturalizowania doświadczenia mistycznego, a ogólnie o znaturalizowanie filozofii, psychologii i teologii.

4. Analizując prace Mistra Eckharta, autor słusznie wskazuje na stan „Abgeschiedenheit” jako na wyrzeczenie się wszystkiego. Należałoby przynajmniej wspomnieć o drugim terminie jego mistyki „Gelassenheit” („sich lassen”), oznaczającym stan wewnętrznego spokoju, bycia ponad codziennymi konfliktami i problemami, wewnętrzną adorację. Obydwa te stany – „Abgeschiedenheit” i „Gelassenheit” – wzięte razem, prowadzą do *unio mystica*.

5. Autor często używa terminu „odpowiedzialny” (np. „Naturalizacja mocna doświadczeń mistycznych wskazuje odpowiedzialne za ich powstawanie mechanizmy naturalne” – s. 146, por. s. 93, 147, 149, 160, 167-169, 208; „gen odpowiedzialny”, s. 72), zwłaszcza gdy analizuje tezy Ramachandrana. Należałoby doprecyzować ten – wzięty raczej z nauk prawnych i społecznych – termin, zacieśniając go np. do „przyczynowo-sprawczego wywoływania” (a jeśli tak, to o jakiego rodzaju przyczynowości byłaby mowa: sprawczej, formalnej, ...), albo do zależności emergencyjnej (silnej, słabej), czy superweniencyjnej, czy też jedynie do zwykłej współzmienności, korelacji (zmiana na poziomie neuronalnym odpowiada zmianie na poziomie jakościowym, przeżyciowym).

6. Na stronach 87–89 autor pisze optymistycznie (wskazując na funkcjonalizm Hirsteina i Ramachandrana), że „rozwój nauki stworzył szansę znaturalizowania koncepcji qualiów”, pomijając pozytywne nastawienie autora (moim zdaniem pytanie o qualia jest bardziej złożone aniżeli wspomniani autorzy czy Francis Crick je rozumieją – por. J. Bremer, *Jak to jest być świadomym*, IFiS PAN, Warszawa 2005), warto byłoby się w przyszłości pokusić o stworzenie bardziej zróżnicowanych analogii pomiędzy przeżyciem mistycznym a przeżyciem innych jakości doznaniowych (np. smakowych qualiów, por. Scholem), przykładowo w odniesieniu „przedmiotu intencjonalnego” tych pierwszych (por. s. 49, 61, ...).

7. Mgr P. Kordula wielokrotnie odwołuje się do sformułowanego przez siebie rozróżnienia: „naturalizacja mocna”, „naturalizacja słaba” (np. s. 68, 78, 116, 146, 207, 250, 254, ...). Trzeba jednak postawić pytanie: Na ile naturalizacja intencjonalności doświadczenia mistycznego może zostać wyrażona za pomocą owych dwóch form naturalizacji? Czy można powiedzieć, że słaba naturalizacja opisuje funkcjonalną redukcję stanów mentalnych do stanów funkcjonalnych (określony bodziec wywołuje określoną reakcję), a natomiast mocna naturalizacja formułuje hipotezy o tym, jak stany funkcjonalne są zaimplementowane w mózgu?

3. Uwagi do stylu rozprawy

1. Rozprawa jest napisana poprawnym językiem polskim. Roi się w niej jednak od powtórzeń (często prawie dosłownych fragmentów): por. s. 9 ↔ 252, 50 ↔ 214, 117–118 ↔ 216, 146 ↔ 218, 206 ↔ 219, 207 ↔ 219–220, 208 ↔ 220, 209–210 ↔ 221, 212 ↔ 222 i inne. Powtórzenia tego typu może ułatwiać lekturę, ale niepotrzebnie wydłużają całą rozprawę. Należałoby albo skrócić podsumowania każdego rozdziału, albo zmienić podsumowanie ogólne. Niewiele nowego do całości rozprawy wnosi także jej Streszczenie. Przed jakąkolwiek publikacją tej w gruncie rzeczy inspirującej rozprawy należy ją przejrzeć pod kątem ww. powtórzeń.

2. Autor nieostroźnie obchodzi się z językowym sformułowaniem swoich tez. Np. na str. 147 pisze: „Obaj badacze, M. Alper jak i D. Hamer, wykazali w swoich teoriach konkretne mechanizmy odpowiedzialne za generowanie doświadczeń mistycznych oraz wskazali ich naturalne funkcje”. Natomiast na str. 218 czytamy: „Było to podyktowane tym, że M. Alper nie wskazał żadnego konkretnego mechanizmu odpowiedzialnego za generowanie doznań o charakterze mistycznym. Postulował jedynie istnienie takiego mechanizmu”.

3. Na s. 13 mamy „Rainer Rilke”, powinno być „Rainer Maria Rilke”, na s. 70 mówiąc o drapieżnikach autor pisze „schwywanie i zamordowanie ofiary” raczej „schwywanie i zabicie ofiary”; w Indeksie nazwisk brak pozycji „Kołodziejczyk Sebastian”; przy dłuższych cytatach (np. s. 63-64, 138) dobrze by było podać szersze komentarze.

4. Konkluzja

Mgr Paweł Kordula podjął się przedstawienia trudnego – z perspektywy metodologicznej i treściowej – tematu: naturalistycznego ujęcia doświadczeń mistycznych. Opracował go na sposób interdyscyplinarnej, co często jest lub może być narażone na krytykę z dwóch stron: a) powiązania oraz doboru treści empiryczno-naukowych i filozoficzno-psychologicznych, b) tworzenia i operowania złożoną metodologią. Mimo wspomnianych powyżej braków (z których część jest rodzajem „dyskusji akademickiej”), przedstawione opracowanie spełnia ustawowe wymagania („Ustawa o stopniach naukowych i tytule naukowym, ...”) stawiane rozprawom doktorskim. Doktorant nie tylko potrafił usystematyzować (często trudne do teoretycznego ujęcia) zagadnienie naturalizacji stanów mistycznych, oraz (niekiedy niezbyt precyzyjnie wyrażone) poglądy, lecz także przedstawił ich ocenę i podał własne wnioski, poparte argumentacją. Zasadne jest więc przyjęcie rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony, o co wnoszę w nawiązaniu do przywołanej wyżej Ustawy.

Józef Bremer SJ